

SOCIALA KONFLIKTER OCH DOKUMEN- TÄRFILM

**Tre berättelser om en
begravning i Ådalen
den 21 maj 1931
sedd genom tre
dokumentärfilmer**

Af Roger Johansson

**Dokumentärfilm som kilder til
kampen om historien.**

Skotten i Lunde är för en dansk publik troligen mest kända genom den mäktiga återupprepning av Ådalshändelserna som den svenske regissören Bo Widerberg skapade när han i sin film *Ådalen 31* lät 2500 tidsenligt klädda statister än en gång formera demonstrationståget till Lunde. Av dessa statister var flera hundra veteraner från 1931. Widerberg har därmed framstått som den självklara länken i historieförmedlingen av händelserna i Lunde hamn den 14 maj 1931. Filmen skildrar hur fyra arbetare och en ung arbetarkvinna föll offer i Ådalen för militär trupp under en fredlig demonstration mot strejkbrytare. Bo Widerbergs filmberättelse fick ett stort internationellt genomslag med flera internationella utmärkelser, däribland det prestigefyllda danska Bodilpriset.¹

Recensionerna bl.a. i *Politiken* såväl som i *Kosmorama* var genomgående positiva till filmen. De båda recensenterna uppehåller sig vid filmens berättelse om hur händelserna i Ådalen kom att markera en vändpunkt i det politiska livet i Sverige med ett parlamentarskt genombrott för arbetarrörelsen, men tillägger sedan ironiskt: "...og nu skal...mange andre lande genopleve dette vendepunkt..."²

Bo Widerbergs film var vid sidan av Birger Normans bok med samma namn en del av tidsandan vid 1960-talets slut. Inte minst blev Widerberg rubrikernas man när han i spetsen för den svenska skådespelartruppen infann sig till visningen i Cannes iförd FNL-märke, jeans och polotröja. När delegationen på grund av klädseln inte blev insläppt stämde den svenska truppen under avmarschen unisont upp med ett av ledmotiven i *Ådalen 31*; Internationalen.

Även om Widerbergs film i flera kritikers ögon hade otydliga politiska konturer fick filmen en betydelse för vår bild av Ådalshändelserna som svårligen kan överskattas. Det var i Widerbergs tolkning den stora publiken mötte händelserna nästan fyrtio år senare. Den svenske filmkritikern Mauritz Edström uttryckte det träffande: "filmen ledde till en retroaktiv

polarisering.”³ Filmen hade premiär bara några meter från platsen där det hände i det klassiska Lunde Folkets Hus, en skröplig byggnad med rostigt plåttak. Flera ledande socialdemokrater i Ådalen, däribland landshövdingen Hjalmar Nilsson, hade på olika vis försökt att stoppa inspelningen av filmen, men utan att lyckas.⁴ Besökssiffrorna veckorna efter premiären vittnar i stället om succé. Biograferna i övriga landet uppvisar samma tillströmning, men det som ändå gör filmen unik och aktualiserar Mauritz Edströms analys är att besökssiffrorna fördubblades året efter.⁵ Däremellan fanns den stora gruvstrejken julen 1969/70 i de norrbottniska Malmfälten.

Film är ett stark media. Trettio år efter premiären kan det vara intressant att konstatera att vårt minne av filmen inte med självklarhet är detsamma som innehållet i filmen. Filmen anses i dag ibland som mer radikal än vad kritikerna i samtiden tyckte. Detta beror på att vi tolkar historien utifrån vår egen tids föreställningar och kulturklimat. Både det svenska och danska samhället har förändrats sedan 1969 och en film kommer, när den fortsättningsvis ses, att tolkas i en annan kontext än där den kom till. Den berättelse som skapades i ett sammanhang kommer därför att ges en ny innebörd av betraktaren när den förstås i ett annat.⁶

Men Widerbergs film är inte den enda som med bildrutor skrivit historia om händelserna i maj 1931. Begravningsakten framstod redan för sin samtid som en mäktig historieskrivare inför eftervärlden och i samband med ceremonin användes det moderna mediet för att skriva historien om vad som hänt; vad som fram till nu har varit mindre uppmärksammat är bl.a. de tre dokumentärfilmer som spelades in i samband med begravningen den 21 maj, en vecka efter den militära eldgivningen.⁷

Dokumentärfilm som politiskt vapen

Det finns således tre dokumentärfilmer bevarade från begravningen av Ådalsoffren. Man kan se de dokumentära journalfilmerna som

Demonstrationstoget i Ådalen 14.maj 1931.(Fotograf Rudolf Södergren, ARAB. Stockholm)

citat ur verkligheten, där de rörliga bilderna och detaljrikedomen i filmerna förmår att levandegöra det förflutna och förflytta oss till andra tider och miljöer. Bara av denna anledning finns det anledning att uppmärksamma de tre filmerna.⁸ Men filmerna skildrar också den kanske mest exceptionella händelsen i den svenska arbetarrörelsens historia, och när filmklippen och scenerna sätts in i ett större sammanhang blir det tydligt att journalfilmerna ingår i en kamp om historieskrivningen om händelserna i Ådalen.

Den moderna dokumentärfilmens förebilder finns i den engelska dokumentärfilmsskolan med John Grierson från 1930-talets depressionår som den mest kända företrädaren, men också i föregångarna, Dziga Vertov samt i tysk och fransk avantgardefilm under 1920-talet. Det finns en glidande skala mellan helt dokumentära filmer och upptagningar med skådespelare. Det finns både fiktiva och kvartsdokumentära upptagningar där tidpunkten för inspelningen är en annan och halvdokumentära upptagningar där person, tidpunkt och plats är desamma men där intentionen är ändrad.

Temat för denna uppsats är att undersöka vilka syften som kan spåras bakom de tre filmerna; hur framställdes begravningen i Ådalen den 21 maj 1931 i de tre filmerna? Eller för att uttrycka det på ett annorlunda vis; när vi efter ett besök på biografen eller Folkets Hus kom hem och berättade vad vi sett på filmen från begravningen – Vad berättade vi då?

En kort historik

Ådalen i svensk historieskrivning

I svensk historieskrivning har den militära truppens beskjutning av ett obebäpnat demonstrationståg i Ådalen varit den mest dramatiska och omtalade händelsen i Sverige vid 1930-talets ingång. Men det var inte den enda. Världshandelns sammanbrott efter kraschen på Wall Street i oktober 1929 fick det mäktiga finansimperiet Kreuger & Toll på fall. I samband med detta begick grundaren och finans-

mannen Ivar Kreuger självmord i Paris i mars 1932. Fallet väckte stark oro i landet, vilken inte mildrades när det stod klart att landets frisinnade statsminister Carl Gustaf Ekman tagit emot stora penningssummor av Ivar Kreuger. Ekman tvingades senare att avgå.⁹

Den politiska dramatiken och de tvära kasten förstärktes av den socialdemokratiska segern i andra kammaralet hösten 1932 och krisuppgörelsen med Bondeförbundet året efter. Ådalshändelsen fick en rad omedelbara följder. De politiska frontlinjerna och den klassbaserade retoriken som under 1920-talets slut blivit allt mer tydlig skärptes för att delvis kollapsa åren efter. En nära följd av händelserna blev inrättandet av en statspolis som skulle sättas in i sociala konflikter i stället för militär trupp.¹⁰ Men skottens långsiktiga betydelse ligger kanske i historieskrivningens efterhandsperspektiv. I detta har Ådalen och de kaotiska borgerliga minoritetsregeringarna under 1920-talet ställts mot det fredliga och stabila Folkhemssverige som skapats efter krisuppgörelsen i mars 1933.¹¹ *Därmed har skotten i Lunde hamn utgjort en viktig byggkloss när vi förklarat hur det moderna Sverige tog form.*

Reaktionen på dödsskjutningarna i Ådalen kan därför tolkas både utifrån ett kortare och i ett längre tidsperspektiv. I en snävare tidsram resulterade Lundeskotten i demonstrationsförbud i huvudstaden och i långvariga fängelsestraff för flera av de inblandade arbetarna. Även Sveriges kommunistiska partis ordförande och flera av partiets redaktörer häktades och dömdes. I en något vidare tidsram skulle det däremot vara möjligt att se den socialdemokratiska valsegern i 1932 års val som kulmen på händelseutvecklingen efter skotten i Ådalen. I en sådan tolkning blir föreställningen om vad som utspelade sig under Kristi himmelsfärdsdag den 14 maj 1931 central för hur vi kan förstå "kohandeln" och i förlängningen den kommande arbetsmarknadslagstiftningen. När vi i ett retrospektivt ljus tolkar vad som hänt talar vi ibland också om begrepp som minne och att minnas.¹²

Att historia skapas i efterhand kan förefalla

självlart, men att historiska konstruktioner skapas i bestämda sammanhang där de besvarar, ofta ideologiskt färgade, frågor människor söker svar på, är inte lika okontroversiellt för historiker. Flera historiker däribland Bo Stråth har fäst uppmärksamheten på ett sådant efterhandsperspektiv när han i grälla färger tecknat vår svenska framgångssaga.¹³

I vårt vardagliga liv gör vi liten åtskillnad mellan av vad som faktiskt utspelat eller utspelar sig, "wie es eigentlich gewesen", eller vårt historiska minne av vad som utspelat sig.¹⁴ Ådalen som motbild till det trygga Folkhemmet är en bild av hur vi kan uppleva verkligheten. Inte nödvändigtvis hur den såg ut. Vår uppfattning om vad som hänt kan dock vara nog så verklig när vi handlar, agerar och tolkar omvärlden. Det är denna tolkning d v s vårt kollektiva identitetsskapande, vårt historiemedvetande och vår historieförmedling som jag vill fästa uppmärksamheten på i detta studium. Uppsatsen försöker genom att utgå från de tre dokumentärfilmerna från begravningen av ådalsoffren göra en del av den process synlig, där produktion och förmedling av historia äger rum.

I Danmark har Bernard Eric Jensen och Claes Bryld från olika utgångspunkter beskrivit den process där historia skrivs med tydliga datumstämplar och samtidigt pekat på vikten av att studera de kulturella och sociala förhållanden där minnet verkar och historia förmedlas.¹⁵ Perspektivet förflyttas då till en föränderlig och aldrig stillastående historieskrivning.¹⁶

Redan under tiden närmast efter händelserna utkristalliserades, med viss schematisering, följande positioner i tolkningarna av som sedan kom att leva vidare med ett ganska oförändrat innehåll. I vår undersökning blir det intressant att se om och i så fall vilka av dessa tolkningar som de tre dokumentärfilmerna förmedlar till sina tittare. För att kunna göra detta blir det nödvändigt att lyfta fram de Ådalsbilder som fanns i samtiden?

– För det socialdemokratiska partiets ordförande Per Albin orsakades de tragiska skotten av olyckliga omständigheter. Bakgrunden

fanns i det nödläge som kristiderna orsakat och av det skärpta tonläget hos högern och kommunisterna. Därför hälsade majoriteten i SAP:s verkställande utskott också *Ådalskommissionens* mera försiktiga formuleringar med stort gillande. Ytterlighetspartierna bar därmed det politiska ansvaret, och inte minst SAF:s provocativa val att använda strejkbrytare hade spelat en avgörande roll. Lösningen låg i ett fortsatt samarbete på arbetsmarknaden och i en bred nationell politisk samverkan över de politiska blockgränserna. Den ekmanska regeringen kom via den borgerliga vänsterns språkrör *Dagens Nyheter* att tämligen omgående närma sig Per Albin i sin syn på orsakerna till händelserna i Ådalen. Särskilt pekade man på kommunistiska provokationer vid stormningen av fartyget *Milos* samt en rad olyckliga omständigheter i samband med myndighetsutövningen.

– En andra tolkning av Ådalshändelserna inom socialdemokratien fick stor uppslutning framförallt inom den fackliga rörelsen och inom arbetarkommunerna i Stockholm och Göteborg. Den socialdemokratiska undersökningskommission, som anförts av Georg Branting, hade talat om massmord på fredliga arbetare. Skotten var i den bilden ett resultat av SAF:s försök att komma åt den fackliga rörelsen. Framtiden låg i en mobilisering av arbetarklassen kring en socialiserings- och nedrustningspolitik.

– I en Sällénkommunistisk Ådalsbild var Ådalen ett medvetet mord på de demonstrerande arbetarna i syfte att pressa tillbaka levnadsstandarden och angripa den fackliga rörelsen med det yttersta målet att införa ett partiförbud mot SKP. Rättegångarna mot Axel Nordström m.fl. i Ådalen och partiets ordförande i Stockholm samt tryckfrihetsmålen mot flera av partiets redaktörer bekräftade bilden på samma sätt som skottlösningen mot arbetare i Halmstad, Sandarne och Clemensnäs tycktes göra detsamma.

– Högern kom tillsammans med Industrieförbundet och arbetsgivareföreningen att konsekvent hävda ståndpunkten att den militära beskjutningen hade skett i självförsvar. Det

var ett kommunistiskt överfall på den militära truppen, delvis inspirerat av utländska Komin-ternagenter, som låg bakom. I sak hade militären försvarat rätten att arbeta, och därför valde också SAF att JO-anmäla landshövdingen i Västernorrland för att ha sänt bort de arbetsvilliga. Högern verkade för en lagstiftning i riksdagen för att förbjuda bl. a. SKP.

Begravningen den 21 maj 1931

Landets blickar hade från mitten av maj 1931 kommit att fokuseras på händelserna i Ådalen och inte minst på begravningen den 21:e samma månad. Under begravningsdagen hade Landsorganisationen tagit initiativ till att allt arbete lades ner under 5 minuter och enligt Fritjof Lager strejkade 100.000 arbetare under hela dagen.¹⁷

Begravningskommittén i Kramfors hade tagit ett fast grepp om regi, liturgi och scenografi bakom utformningen av jordfästningen vilket också kom att ange tonen.¹⁸ Det är den bild fotografierna och tidningsreferaten ger oss. Genom att Sillénkommunisterna var den starkare parten i begravningskommittén kom aldrig jordfästningen att få någon karaktär av religiös akt, utan utformades redan från första stund till att bli en väldig politisk kraftmätning och manifestation.

När Rickard Sandler, som på begravningen representerade det socialdemokratiska partiet, i ett uttalande till Folkbladet sa att "...någon begravning anser jag mig inte ha bevistat"¹⁹, så var det en efterhandskonstruktion och en gäld åt kritiken från bl.a. Industriförbundet och SAF.²⁰ Att SAP inte skulle låta sig representeras på begravningen i Kramfors hade varit politiskt omöjligt i den upprörda stämning som rådde inom breda befolkningsskikt och uppslutningen i Kramfors, där 25.000 människor följde sorgetåget, utgjorde en tydlig illustration till detta.²¹ Den socialdemokratiska partisekreteraren Gustav Möller hade i ett hemligt telegram till arbetarkommunen i Kramfors påtalat att det som utspelades i Ådalen inte var en lokal angelägenhet utan hade en nationell räckvidd.²²

Flera frågor pockade i samband med händelserna i Ådalen på svar: Vad hade egentligen inträffat? Varför hade militär beskjutit arbetartåget? Vad skulle skotten innebära för Per Albins folkhemsstrategi? Eller för samarbetet med de Frisinnade? Vad betydde skotten för SAP:s kongress som året efter skulle ta ställning till avrustnings och socialiseringsfrågan?²³ En liten fingervisning kunde man få när LO:s kongress på hösten 1931 beslöt att lämna samarbetet med SAF och begärde sitt utträde ur arbetsfredsdelegationen.²⁴ Hur frågorna än kom att ställas, eller vilka svar frågorna än kom att få, så kom frågeställningarna att ingå i en kamp om historieskrivningen över vad som utspelade sig dagarna före och efter Kristi himmelfärdsdagen den 14 maj 1931.

Begravningen och graven länkades snart in i de motsättningar som fanns mellan socialdemokrater och kommunister i Ådalen, vilket bl.a. resulterade i att graven stod ofärdig i fem år. Fast det socialdemokratiska partiet på ett nationellt plan försökte ta kontrollen över händelseutvecklingen i Ådalen, drog kommunisterna det längsta strået, eller som Birger Norman uttryckte det, "de hade greppet inne"²⁵ I det längre perspektivet kom graven och Erik Blombergs gravskrift från *Social-Demokraten* i maj 1931 att bli den version som fått störst spridning i text och som fotografi:

"Här vilar // en svensk arbetare. // Stupad i fredstid. // Vapenlös, värnlös, // arkebuserad av okända kulor. // Brottet var hunger. // Glöm honom aldrig."²⁶

Ännu 25 år efter händelserna i Ådalen vållade Erik Blombergs gravskrift sådant motstånd från bl.a. kyrkofullmäktige i Gudmundrå att den nu ofta citerade minnesplattan, vid 25-årsminnet av händelserna, fick läggas på graven i största hemlighet under nattetid.²⁷ I det perspektivet blev graven både en konfliktfylld samtida historieskrivare och en viktig källa till eftervärldens bild av händelserna i Ådalen 1931:

Genom att SKP gick segrande ur striden

Den kommunistiske leder i Ådalen Axel Nordström taler ved begravelsen. Han er kun med i SKP-filmen. (Foto, Arab, Stockholm)

om begravningen och graven, och genom de efterlevandes vänstersympatier, har partiet kunnat förmedla en berättelse om de fallna som arbetare, svenska, osjälviska och fredliga. Det är ett fredligt arbetartåg som överfalls för snöd profits skull. Fotografierna från begravningen uttrycker därför snarare vrede och beslutsamhet än sorg. Erik Blombergs dikt förtydligar vad vi kan se på fotografier och film.

Det fanns försök att förmedla andra bilder, både *Svensk Filmindustri*s nationellt försonande filmberättelse,²⁸ och industriförbundets tidning *Industrias* mer polemiska rubriksättningar där begravningen återfanns under rubriken "Ryska veckan".²⁹ Danska *Politiken* använde rubriksättningar om "Rysk ceremoni och kommunistiskt hot". Samtidigt fanns det också mera extrema borgerliga krafter, som med inspiration från Finland såg händelserna i

Ådalen som början på ett svenskt klasskrig. Karolinska Legionen hotade i ett brev till Monumentkommittén i Kramfors att spränga ett eventuellt gravmonument och *Göteborgs Stifts Tidning* sände en maning till svenska folket att blotta sina huvuden till tack för kapten Mesterton samt han tappra kamrater och inte inför upprorsmännen vid dess jordafärd där svenska fanan och kristen tro skymfades.³⁰

Samtidigt hade händelserna också kommenterats livligt i Danska tidningar...

Ådalshändelserna kom också att kommenteras i dansk press. De båda stora huvudstadstidningarna *Politiken* och *Berlingske Politiske og Asvertisements Tidende* följde Ådalshändelserna dag för dag och gav dem stort utrymme. Redan dagen efter kunde man rapportera:

Isistene Døgn har der paa forskellige Steder i Angermanland hersket et fornemligt Pøbelvelde, i det store Skarer af Arbejderfolkningen under Inflydelse af Kommunisternes Agitation har huseret paa en saadan maade, at Myndighederne stod Magteløse. Politiet maatte med korslagte Arme se paa, hvorledes de ophidsede Folkemasser paa det frygteligste mishandlede en Mængde Arbejdsvillige... Skibet blev stormet af de Strejkende, og mange af de Arbejdsvillige blev misshandlet paa det frygteligste, for bagefter blodige og med bakkbundne Hænder at føres i Spidsen for et kommunistisk Demonstrationstog... Først om Natten, da yderligere Forstærkninger af Politifra de nærmestliggende Byer og Stockholm var kommet til Stede, lykkedes det at genoprette Ordenen.³¹

Lite längre in i tidningen får vi veta att hjälp är på väg: "Arteleri under Vejs". De båda tidningarna återger också – med nästan direktöversatta rubriker – svensk borgerlig press där det hävdas att händelserna dirigerades av utländska agenter: "To af Moskva udsendte Agenter anholdt." "Kommunist-Diktatur i Aadalen", var *Berlingskes* kommentar till att de svenska myndigheterna hade överlämnat ansvaret för ordningen under begravningsdagen till arbetarrörelsen.

Men filmens historieskrivning hade börjat redan vid graven...

Begravningen kom att filmas av två produktionsbolag: Kinocentralen³² och Svensk Filmindustri³³. I dag är samtliga filmer utan ljud, men ursprungligen hade enligt filmcensurans registerkort svensk filmindustris ena film ljud.³⁴ De korta journalfilmerna på mellan 5 och 15 minuters längd hade en ansevärd publik genom att de visades före huvudfilmen på landets biografer, eller på Folkets Hus, utomhus på gårdar under sommartid o.s.v. De rörliga bilderna var den nya tidens nyhetsförmedling och hade ett betydande nyhetsvärde genom sin korta produktionstid. Via registerkortet från Statens Biografbyrå kan vi se att Kinocentralens film hade tillstånd att visas re-

dan från den 29 maj,³⁵ endast åtta dagar efter inspelningen vid begravningen.

Kinocentralen står som produktionsbolag på Arkivet för ljud och bild (ALB) för den ena av de tre journalfilmer som producerades i samband med begravningen. Det framgår vidare av registerkortet från Statens Biografbyrå att Internationella Röda Hjälpens var ägare till filmen³⁶ medan det framgår av annonsen i *Ny Dag* att Weltfilm, med lokaler hos Sveriges Kommunistiska Ungdomsförbund, distribuerade filmen³⁷. Ett påtagligt resultat av kopplingen till IRH var att Weltfilms representant, dr Steigler efter filminspelningen, under stort uppslag rubriker i borgerlig press blev utvisad ur riket såsom farlig Kominternagent. Privata Laboratorieföretag som Kinocentralen är en ofta förbisedd aktör bakom svensk filmproduktion så det är inte anmärkningsvärt att IHR anlidade företaget för att producera filmen.³⁸

Utifrån de förteckningar hos ALB som finns över filmerna gjorde Svensk Filmindustri två journalfilmer om begravningen. De båda filmerna betecknas i registret hos Arkivet för ljud och bild med samma registreringsnummer och skiljs där endast som SF 2550 "A" respektive "B". Det är endast film "B" – "Från Ådalsoffrens begravning den 21 maj 1931" – som med text anger titel och använder sig av förklarande text typ "På kyrkogården". Men här finns anledning att stanna upp – kameravinklar och motivval pekar i stället på stora likheter med filmen från Kinocentralen. Frågan är hur detta kan förklaras?

Filmerna är intressanta som berättande källor för att se om Kinocentralen och Svensk Filmindustri eventuellt försökte ge olika bilder av begravningen. Är det möjligt att se filmerna som tendensiösa inlägg om tolkningen av vad som hänt i Lunde?³⁹ Vilket av de båda filmbolagen – SF och Kinocentralen – har egentligen producerat den tredje Ådalsfilmen: "Lundeoffrens griftefärd"? Anger filmernas titlar något om innehållet? Kinocentralens filmtitel "När de stupade Ådalsarbetarna fördes till vila i Ådalens jord", skiljer sig exempelvis tydligt från Svensk Filmindustris mera

värdeneutrala titel: "Från Ådalsoffrens begravning den 21 maj 1931."⁴⁰ Hur förhåller sig de tre dokumentärfilmerna till varandra? Finns det fanns skillnader mellan filmerna. De tre filmerna är helt dokumentära men har ändå försetts med tydliga orsakssammanhang genom val av avsnitt och klipp i filmen.

"När de stupade Ådalsarbetarna fördes till vila i Ådalens jord"

Kinocentralens film är 16 minuter lång, men finns inte i sin helhet, utan endast i klippt skick. Det framgår av Statens Biografbyrås kartotek att de sista 25 metrarna av den ursprungligen 475 meter långa filmen klippts bort av filmcensuren. Under rubriken anmärkningar på registerkortet har L.Sandsröm gjort en anteckning på filmcensuren registerkort nr 46442 som kan ge oss en antydning om vad som kan ha funnits på de bortklippta filmrutorna: "Kontrollera att i slutet en text (vid graven) är klippt."⁴¹ Dessvärre går inte den bortklippta filmen att spåra eftersom all bortklippt film inspelad före 1961 bränts upp av Statens Biografbyrå. 25 meter film motsvarar ca en minuts filmvisning; en ren gissning skulle kunna vara att texten hämtats från *Ny Dags* löpsedel som också renderade den ansvarige utgivaren sju månaders fängelse i ett tryckfrihetsmål samt en månad extra för försvarstalet i rätten.

Kinocentralens film är uppbyggd kring fem scener där den första fångar officianten och SKP:s mest kända företrädare i Ådalen, Axel Nordström, och människomassorna, den andra scenen kistorna, sedan följer det Röd Front-ledda sorgetåget eller demonstrationen, en tredje scen är en vy över vägen till begravningsplatsen. I en fjärde scen leds vi in på kyrkogården och i en avslutande femte scen sker slutligen gravsättningen.

Filmen börjar med en vy med Axel Nordström som officiant i centrum för de folkmassor som samlats utanför Folkets Hus i Kramfors. Därefter sveper kameran återigen över de människomassor som samlats i Kramfors Folkets Park, och insprängt i filmsvepet syns Hin-

ke Bergegren hålla ett agitatoriskt tal. Kistorna ställs upp i rad på podiet. Därefter träder de olika talarna fram, Hugo Sillén från SKP, Harry Vinlöv från SKU i Röd Front-klädsel⁴². Tredje talare förefaller ha varit – om jag tar hjälp av programbladet som var publicerat i *Ny Dag* – John Andersson från syndikalisterna.⁴³ Intressantare och mer upplysande är ofta vad som inte syns i filmen. Vare sig SAP:s representant, den före detta statsministern, Rickard Sandler eller Per Bergman som representerade Landsorganisationen återfinns i IRH:s och Kinocentralens film bland talarna!

I scen två finns Axel Nordström i centrum av filmrutan uppe på det uppbyggda podiet, medan kistorna defilerar förbi nedanför honom. Innan kameran återigen sveper över ett hav av fanor får vi i repris se kistorna på rad. I scen tre får vi se teten på sogetåget med tre Röd Front-klädda män och en sårad arbetare från demonstrationerna i Stockholm dagen innan med ett väl synligt bandage lindat om huvudet. Därefter får vi se en vy över sorgetåget som vi endast kan ana är på väg mot kyrkogården genom att kyrkan inte visas. Genom att kameran fokuserar på fanorna ger vyn mera intryck av en mäktig demonstration än ett begravningsståg. I en kort tredje scen ser vi Axel Nordström stå bredbent och stadigt med ryggen mot kameran lite högre än det sorgetåg som defilerar förbi nedanför, liksom en härförare som anför trupperna. Vi får här också se en vy över omgivningen och att vägen leder till kyrkan. Men det är inte kyrkan som står i bildens centrum utan vägen dit. Detta är enda gången Gudmundrå kyrka i sin helhet syns i filmen.

I den fjärde scenen får vi i spetsen för sorgetåget se de tre Röd Front-klädda tätmännen och den sårade arbetaren från Stockholm träda in på kyrkogården. Genom att kameran fokuserar på fanorna får betraktaren också här ett intryck av att bevittna en demonstration. Axel Nordström ses ta emot sorgetåget när det kommer fram till kyrkogården, och längs gångarna bildar Röd Front-klädda män häck med cirka tio meters mellanrum. Därefter tar kameran närbilder på kistorna och den nästan

oändliga raden av kransar som bärs fram. Vi får slutligen i den femte scenen se kistorna sänkas ned i graven medan kameran även här har fokus på fanorna och de Röd Front- och blåblus-klädda arbetarna.

"Icke sorgetåg – men kampuppåd"

Så löd i fet stil rubriken i Ny Dag dagen före begravningen.⁴⁴ Huvudintrycket av filmen är att vad som avses att förmedlas är bilden av en väldig arbetarmanifestation (eller sorgedemonstration). Genom att vi via filmen får se talare som representerade SKP och de Röd Front- och blåblusklädda männen får vi också underförstått veta att gravsättningen leddes av SKP med deltagande av hela bygden och via fanborgarna med representanter för hela Sveriges fackföreningsrörelse. Därigenom förmedlar filmen också bilden av begravningen som ett exempel på en proletär enhetsfront underifrån ledd av SKP⁴⁵. Genom Axel Nordströms pose och genom att vi i varje scen får se honom övervaka och leda sorgetåget/demonstrationen ges akten också en militär prägel, där man kan tolka in Axel Nordström (partiet) som fältherre och deltagarna som soldater i en (proletär) armé. Detta stämmer väl överens med de kommunistiska talarnas begravningstal och med den tematik som framställde de döda som soldater fallna i ett klasskrig.⁴⁶

"Från Ådalsbegravningen. Den 21 maj 1931. Bildreportage: Svensk Filmindustri"

Den journalfilm från svensk Filmindustri som återfinns i filmcensurans register och benämndes SF 2550 B är fem minuter lång och presenterar sig själv genom texttrutan: "Från Ådalsbegravningen. Den 21 maj 1931. Bildreportage: Svensk Filmindustri." Nästa textruta upplyser oss om vad vi kommer att se på filmen: "Tåget på väg från Kramfors till Gudmundrå kyrkogård."⁴⁷

Bildreportaget inleds med att vi på långt

håll ser sorgetåget gå mot Gudmundrå kyrka. I nästa scen fokuseras kyrkan som hålls kvar i bildrutan, vilket understryker att kyrkan intar en central roll i handlingen. I filmens tredje scen får vi se en orkester gå förbi. Beträkta-rens vy avgränsas, eller snarare inramas, av buskage på båda sidor av filmrutan. Genom att vi får se sorgetåget sakta dra förbi inramat av grönskan – som genom en krans – så understryks intrycket av att vi som betraktare bevittnar en sorgeakt. Efter orkestern passerar fanorna förbi och slutligen passerar kistorna kameran. Men både orkestern och kistorna ges mer utrymme i filmen än fanorna. Därmed begränsas vårt intryck av mängden fanor och tåget ges en annan karaktär och form än i Kinoscentaralens motsvarande sekvens. Detta bildar också filmens första halva som beskriver sorgetåget "på väg...till Gudmundrå kyrkogård."

Nästa episod eller andra halva av filmen inleds med en textruta som upplyser betraktaren om att sorgetåget nu befinner sig "På kyrkogården". I scenen får vi genom kameran se hur först kistorna, sedan de sörjande och slutligen processionen med kransbärare som sakta träder in på kyrkogården. Kameran fokuserar på kistorna, de sörjande och kransarna. Genom detta befästs bilden av en sorgeakt och betraktaren ser ett begravningsståg på duken. I det sorgetåg vi genom SF:s journalfilm ser träda in på kyrkogården finns inga fanor. Beträktaren får intryck av att fanorna har stannat på utsidan av kyrkomuren, eller så understryker fotografen genom att inte ta med fanorna att de passar samman med kyrka och kyrkogård.

I filmens sista scen får vi se gravsättningen när kistorna sänks ned i graven. Förutom kistorna sveper kameran över människor som är församlade på kyrkogården och därefter på mängden blomster och kransar vid gemensamhetsgraven. Här finns färre fanor på filmduken. Vad som syns är en begravning med fokus på kistorna som sänks i graven där Gudmundrå kyrka bildar fond och utgör ett väl synligt centrum i filmrutan. Den stora mängd människor som samlats och ett oöver-

skådligt antal kransar visar att vi bevittnar en begravning som följdes av många sörjande, och därmed understryks bilden av en nationell sorgeakt.

“Lundeoffrens griftefärd” – en tredje Ådalsfilm?

Nu återstår den sista av de tre journalfilmerna. Filmen står förtecknad på Svensk Filmindustri⁴⁸ med Ragnar Johnsson som fotograf, men återfinns inte i filmcensurans register. Därmed fick filmen inte visas offentligt. Scenerna i filmen följer en annan kronologi och filmen berättar en annan historia än den film Kinocentralen spelade in för IRH:s räkning, men filmen har trots det stora likheter med Kinocentralens film i både filmkvalité, teknik och kameraplacering. Likheterna är så stora att det väcker frågan om filmen verkligen är inspelad av SF och inte i själva verket är en “systerfilm” till IRH:s film.

Historien som berättas är en annan än i IRH:s film. I öppningsscenen syns en röd fana som vajar på halv stång, och därmed har filmsekvensen angett förutsättningen; det råder sorg. Därefter förflyttas vi med kamerans hjälp till en vy över Gudmundrå med kyrkan i bildrutans centrum. Människor syns kanta vägen, och scenen avslutas med att kameran återigen stannar upp och fokuserar på kyrkan. På så sätt anger fanan, som sakta vajar på halv stång, tillsammans med kyrkan som återkommer flera gånger och (de passiva) människorna som kantar vägen bilden av att vi bevittnar en väldig sorgeakt. Kameran markerar distans genom att fotografen filmar från långt håll. I nästa sekvens får vi se de sörjande komma in på kyrkogården. Kameran fokuserar på orkestern medan filmen i nästa scen där kistorna sänks i graven tas från långt håll. Genom att de förhållandevis få fanor som visas och fokuseras på duken är florbhängda så bidrar detta till att understryka filmens karaktär av sorgeakt.

I nästa episod av filmen förflyttas vi några timmar bakåt i tiden och vi får – som i IRH:s och Kinocentralens film – se när sorgetåget

anländer med kistorna till Folkets Park i Kramfors. Kameran visar orkestern och kistorna, medan fanorna i tåget endast visas sporadiskt och i kortare sekvenser.

I filmens tredje episod fokuseras talarna genom att filmrutan beskärs av ett elipsformat filter. Tre talare framträder på filmen: Rickard Sandler från socialdemokraterna, Hinke Bergegren som representerade Kilbomarna och Per Bergman från Landsorganisationen. I journalfilmerna och troligtvis för den stora massan av tittare representerade Hinke Bergegren en av de stora veteranerna som förknippades med klasskamp och agitation från sin ungdomstid i den Ungsocialistiska rörelsen. Både Axel Nordstöm som officiant eller Hugo Sillén som representant för SKP är bortklippa. Scenen är densamma som i Kinocentralens film men ingen kommunistisk talare finns med!

Den fjärde episoden är filmad från en kamera som är placerad på samma vagn som Kinocentralens, och från denna får vi också i denna film följa sorgetågets färd genom Kramfors på väg till kyrkogården. Till skillnad från Kinocentralen, som hade filmat från samma positioner, syns inte Röd Front-klädseln och inte heller bandaget på den fjärde tåtmannen. Anledningen till detta var att kameran filmar från längre distans och att fotografen arbetar med skuggor från omgivande byggnader som gör att kläder och bandage blir svåra att uppfatta. Kameran följer heller inte tåtmännen på samma sätt som i Kinocentralens film, utan sekvensen delas upp – till skillnad mot Kinocentralens – genom långa svep över åskådarmassorna – damer i hatt.

Svensk Filmindustri:s icke censurerade film uppvisar så stora likheter med Kinocentralens att det förefaller vara samma film eller filmer som var klippta i två versioner (eller berättelser). Eftersom arkivstudierna ledde in i en återvändsgränd tog jag kontakt med Leif Kristiansson som är filmklippare vid SVT i Malmö. Tillsammans med reportern Lena Birgersson studerade han de båda filmerna genom att jämföra filmkvalité, teknik, kameraplaceringar och motivval. De fann också likheterna så stora att de beslöt sig för att se om

någon av sekvenserna i de båda filmerna var tagna med samma kamera. Det visade sig då att sekvenser ur de båda filmerna måste ha varit tagna med samma kamera och kommit från en ursprunglig originalfilm. Ända möjligheten utgör då rimligtvis Kinocentralens film som spelades in för IRH:s räkning.

Detta bör i så fall innebära att filmen inte haft SF som produktionsbolag, utan att Kinocentralen var producent till två filmer som klippts så att de bildar två berättelser. Internationella Röda Hjälpens hade beställt en film av Kinocentralen och det är möjligt att tolka existensen av den andra filmen som ett försök från Kinocentralen att sälja ännu en film som skildrade begravningen. Det är inte endast talarna som är utbytta, utan tematiken i filmen är en annan. Kan Kinocentralen ha räknat med att det var god ekonomi att göra två filmer? Utformningen av begravningen och den bild man kom att ge av denna skulle på längre sikt skapa ett slags tolkningsföreträdare till eftervärldens bild av jordfästningen. Kunde i så fall det socialdemokratiska partiet vara den tilltänka köparen till Kinocentralens andra filmversion?⁴⁹

Två filmberättelser om en nationell uppslutning bakom en nationell sorgeakt

Svensk filmindustris journalfilm visar en begravning som antog formen av en nationell sorgeakt. Kinocentralens o censurerade journalfilm manipulerar betraktaren genom att utelämma de kommunistiska talarna. Filmen ger ett intryck av en mera officiell begravning där förre statsministern Rickard Sandler och Per Bergman från Landssekreteriatet skänker en myndig prägel och legitimitet åt begravningsakten. Genom frånvaron av kungligheter, landshövding osv markeras att det inte är en statsbegravning, utan snarare en omfattande landsorg där bildsvepen över människomasorna visade på ett brett folkligt deltagande.

Kinocentralen och Svensk Filmindustri som producenter av politisk film

Det är tydligt att de tre filmerna uttrycker mening och sammanhang och att de därför ur detta perspektiv inte skiljer sig från andra berättande källor som finns tillgängliga om begravningen. De tre filmproduktionerna utgör däremot utmärkta objekt för en komparation genom att de förefaller vara kvarlevor som inte endast har begravningen gemensam, utan där scener ur två av filmerna är klippta ur samma originalfilm.

Filmerna är också intressanta att jämföra eftersom redan titeln till Internationella Röda Hjälpens film är uttalat politisk, medan Svensk Filmindustris produktion av journalfilm kanske inte lika tydligt förväntas vara politiserad; åtminstone inte på samma uppenbara sätt. Ännu tydligare är om Kinocentralen gjorde två filmer med två versioner. Resultatet av komparationen stämmer väl överens med de motsägelsefyllda Ådalsbilder som återfinns i tidningsartiklar och i riksdagsdebatter och som låter sig fångas i bildrutornas klipp om hur allt material över händelserna i Ådalen snabbt politiseras. Detta har visat sig gälla även för Svensk Filmindustris och Kinocentralens journalfilmer om begravningen av Ådalsoffren. Genom att manipulera betraktaren med att klippa bort icke önskvärda talare, eller undvika att filma fanborgar och i stället fokusera på Gudmundrå kyrka, gör sig Svensk Filmindustris journalfilm om Ådalen i lika hög grad som Kinocentralens förtjänta av att betecknas som, politisk film.

Genom att också vara en kvarleva förstärker filmerna autenticiteten i de olika Ådalsbilder som samtidigt förmedlas genom press och mötestalare över hela landet. Den Ådalsbild Svensk Filmindustri återgav var den som i debatten snarast bars upp av den borgerliga vänstern med *Dagens Nyheter* som pressorgan. I den ena journalfilmen från SF, eller troligare, Kinocentralen "Lundeoffrens griftefärd" bildar sorgeakten "front" mot både vänster och höger och anknyter väl till Per Albins mera försiktiga Ådalsbild så som den bl.a.

formulerades i *Ny Tid*, medan Kinocentralens andra film visar hur arbetarklassen i hela landet mobiliserades när de i klasskriget "stupade Ådalsarbetarna" begravdes i Ådalen d.v.s. den socialdemokratiska vänstern och tidningen *Social-Demokratens* samt SKP:s och *Ny Dags* ådalsbild.

Oavsett hur filmerna förhåller sig till varandra ur produktionshänseende är filmerna tydliga inlägg i den pågående debatt som rasade månaderna efter skotten om vilken Ådalsbild som skulle gälla för att ge ett förstandstillträde till tolkningen av vad som utspelat sig i Lunde hamn Kristi himmelfärdsdagen den 14 maj 1931.

Noter

1. För att följa debatten om bl.a. Bo Widerbergs film se Roger Johansson, "Ådalen 31 – Folkhemsromantik eller revolution?", *Arbetshistoria* nr 2-3 2001.
2. SV Andersen, "Møde med fortiden", *Politiken* 6 juli 1969, Per Calum, "Mennesker i Ådalen", *Kosmorama* nr 93 1969.
3. Mauritz Edström, "Ådalen 31", s 257, *Svensk Filmografi* 1969/11; *Intervju* med Stefan Jarl 990624.
4. *Nya Norrland* 4 april 1968.
5. *Svenska Filminstitutet*, samt SVT Publik och utbud, Press och publikkontotet.
6. Roger Chartier, "Text, Prining, Reading", i Hunt L, *The New Cultural History* s 165 f.
7. I min avhandling diskuterar jag de tre filmerna utförligt. Roger Johansson, *Kampen om historien – Ådalen 1931- Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931-2000*.
8. Tore Helseth "Levende bilder som historisk kilde" *Norsk Historisk Tidsskrift* 3/1999 s 304
9. Frisinnade landsföreningen, verkställande utskottet, protokoll 6/8 1932 och 19/3 1933, Folkpartiets arkiv, RA A2; SAP Vu, protokoll 13/8 1931, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek ARAB, Stockholm.
10. Sten Carlsson, Jerker Rosén, *Svensk historia* vol. 2, Stockholm 1970, s 550.
11. Se exempelvis Olle Nyman, *Svensk parlamentarism 1932–1936*, Uppsala 1947, s 1.
12. James Fentress, Chris Wickham, *Social Memory*, Oxford 1992; Ronald Aminzade, *Ballots and Barricades. Class Formation and Republican Politics in France 1830–1871*, Princeton 1993.
13. Bo Stråth, "Historiens nya ängel och det föränderliga förflutna", i *In med historien*, s 101, Lund 1998
14. Se exempelvis Bernard Eric Jensen, "Historieformidling og erindringspolitik – i mindesfesternas æra", i Bernard Eric Jensen, Carsten Nielsen, Torben Weinreich (red), *Erindringens og glemslens politik*, Roskilde 1996;
15. Bernard Eric Jensen, "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik", i Christer Karlégård, Klas-Göran Karlsson (red), *Historiedidaktik*, Lund 1997, s 78; Claes Bryld, *Kampen om historien. Brud og misbrug af historien siden Murens fald*, Roskilde universitetsforlag 2001.
16. De svenska historikerna Lars Ekdahl och Alf Johansson använder sig av ett förändringsperspektiv i sin samhällshistoriska forskning där samarbete och samförstånd såväl som konflikter ständigt omformuleras. Se "Den historiska kompromissen som tillfällig maktallians. Perspektiv på arbetarrörelsens kris", *Häften för kritiska studier*, nr 2 1996.
17. Landsorganisationen *VU Protokoll* 18/5 1931, Lager F *Ådalen 1931* s 84
18. Birger Norman *Ådalen 31*, Uddevalla 1968
19. *Folkbladet* 31/5 1931
20. Se bl.a. "Ryska veckan" *Industria* nr 13 18/6 1931
21. Uppgifterna skiljer sig lite. Se *Söderhamnskuriren* 22/5 1931 och *Ny Dag* 22/5 1931
22. SAP *VU protokoll* bil. 19/5 Arab A3 A vol 004 samt A3B vol 010,011. Telegramet finns återgivet av fotograferat och som text i Axel Andersson *För rättvisa Frihet och bröd – En krönika om Kramfors arbetarkommun Sollefteå* 1956 s 74
23. SAP kongress *protokoll* 1931
24. LO kongress *protokoll* 1931
25. Birger Norman *Ådalen 31*, Uddevalla 1968 s 155
26. Erik Blombergs dikt återges i läromedel och historiska skildringar, men också på vykort i Ådalen. På så vis har dikten fått en stor spridning.
27. Roger Johansson, *Kampen om historien – Ådalen 1931- Sociala konflikter, historiemedvetande och historieförmedling 1931-2000*, Stockholm 2001, s 203.
28. Roger Johansson, "Dokumentärfilmen som politiskt vapen", *Arbetshistoria* 1–2 2000.
29. *Politikens* rubrik 310519 talar om en egendomlig sorgeakt präglad av rysk ceremoni och kommunistiskt hot.
30. Brev till Monumentkommittén, Monumentkommittens arkiv, Folkrorelsearkivet i Västernorrland, A1:1; *Göteborgs Stifts Tidning* 310527.
31. *Berlingske Tidende*, "Fire mennesker dræbt under strejketumulter i Nordsverige – Militærstyrker modtager de Stejkendes Stormangreb med rytteriindhug og skarpe Masingeværssalver", 15 maj 1931
32. "Begravningen i Ådalen" (Kinocentralen nr 2351) *Arkivet för ljud och bild*. Filmen egentliga titel är "När de stupade Ådalsarbetarna fördes till vila i Ådalens jord." *Statens Biografbyrå* 1036/31
33. Ådalsoffrens begravning SF 2550 A, Från Ådalsoffrens begravning den 21 maj 1931 SF 2550 B *Arkivet för ljud och bild*.
34. "Från Ådalsoffrens begravning den 21 maj 1931"

Statens biografbyrå 1020/31 Granskningsnummer 46432

35. "När de stupade Ådalsarbetarna fördes till vila i Ådalens jord." *Statens Biografbyrå* 1036/31

36. Ågarförhållandet finns angivet hos Statens biografbyrå. "När de stupade Ådalsarbetarna fördes till vila i Ådalens jord." *Statens Biografbyrå* 1036/31 Granskningsnummer 46442

37. Detta framgår av annonsen i *Ny Dag* 27 maj 1931

38. Per-Olof Qvist, *Folkhemmets bilder*, Lund 1995 s 49, 53, 59

39. Det är möjligt att tillämpa samma källkritiska regler på film som på all annan text. Tendensproblemet framstår tydligt i filmerna men det finns också ett text och tolkningsproblem genom att filmcensuren klippt bort den förklarande texten i slutet av Kinocentralens film som därigenom kommit att förändra filmens innehåll eller i varje fall gjort det mindre tydligt.

40. "Begravningen i Ådalen" (Kinocentralen nr 2351) *Arkivet för ljud och bild*. Filmens egentliga titel är "När de stupade Ådalsarbetarna fördes till vila i Ådalens jord." *Statens Biografbyrå* 1036/31. Ådalsoffrens begravning SF 2550 A, Från Ådalsoffrens begravning den 21 maj 1931 SF 2550 B *Arkivet för ljud och bild*.

41. Granskningsnummer 46442. "När de stupade Ådalsarbetarna fördes till vila i Ådalens jord." *Statens Biografbyrå* 1036/31

42. Det skedde en förändring efter det att programbladet tryckts och publicerats så att Harry Vinlöv från Ljusne som representerade SKU placerades in i talarlistan efter Hugo Sillén och därmed före Rickard Sandler som från början var var tänkt att vara talare nummer två i protokollet. Jmf *Ny Dag* 21 maj 1931 med *Ny Dag* 22 maj 1931

43. Programmet var publicerat i *Ny Dag* 22 maj 1931 44. *Ny Dag* 20/5 1931

45. För en kort introduktion till SKP:s klass-mot-klass-strategi efter Röda fackförningsinternationals 8:e plenom 1928 se Kenth Lindkvist, *Program och parti – Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917-72*, Lund 1982 s 137 f

46. *Ny Dag* 22 maj 1931 "De mördades sista färd"

47. Från Ådalsbegravningen. Den 21 maj 1931. Bildreportage: Svensk Filmindustri. SF 2550 B *Arkivet för ljud och bild*.

48. *Arkivet för ljud och bild* SF 2550 A "Ådalsoffrens begravning", *Svenska Filminstitutets Filimdata-bas* "Lundeoffrens griftefärd"

49. Allt som finns är en liten notis till registerkortet som lyder "proveniens april 71?[otydligt] SKAP". Detta förefaller i så fall hänvisa till en utbrytning ur SKP under 1950-talet av Seth Persson. Men varför skulle denna vänsterströmning använda sig av social-demokratiska talare?

Abstract

Roger Johansen: *Social conflicts and documentaries*, *Arbejderhistorie* 4/2002 p. 81-94

When forty working men and women were shot and killed by a military detachment in Ådalen in Sweden on May 14th 1931 it led to one of the biggest protest actions in modern Swedish history. The funeral service a week later in Kramfors was attended by 25,000 and was seen as a powerful political manifestation. Swedish Radio decided against being present but the moment of burial was recorded on the most modern media of the time – film. Three documentary films exist that cover the ceremony. The article raises the question of the ways in which film can be used as a research source into how a conflict in history is presented or expressed contemporaneously to the event. Specifically there is also an attempt to unravel the justifications and rationalisations that are hidden within the three films. Not least the fact of the manipulation of a film by the police in connection with the shooting of a participant in the demonstration in Göteborg 2001 has given added current relevance to the theme of documentary films and social conflict.

Roger Johansson, fil.dr., universitetslektor i historia och verksam vid Läraryrketbildningen på Malmö högskola sedan 1994.

Malmö högskola, Läraryrketbildningen, 205 06 Malmö, tfn:(0)40-665 80 84,

e-post: roger.johansson@lut.mah.se.